

УДК 342.951

МАЛЯРЕНКО В.І., науковий співробітник, Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз
Служби безпеки України.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3433-3474>.

КРАЩІ ПРАКТИКИ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ БОРОТЬБИ З ФЕЙКАМИ ТА ДЕЗІНФОРМАЦІЄЮ

***Анотація.** Розглянуто поняття та види фейків. Визначено засади та способи виявлення фейків та дезінформації на прикладах країн ЄС. Проаналізовано досвід окремих держав ЄС у сфері протидії фейкам та дезінформації. Узагальнено практику деяких держав світу щодо криміналізації поширення недостовірної інформації та фейків. Запропоновано заходи щодо боротьби з фейками та дезінформацією. Визначено шляхи удосконалення протидії фейкам у вітчизняному медіа просторі.*

***Ключові слова:** загроза, пропаганда, дезінформація, засоби масової інформації, фейки, аккаунт, протиправний контент, національна безпека, деструктивна діяльність, гібридна війна.*

***Summary.** The concepts and types of fakes are considered. The principles and methods of detecting fakes and misinformation on the examples of EU countries are determined. The experience of some EU countries in the field of counterfeiting and misinformation is analyzed. The practice of some countries of the world to criminalize the dissemination of unreliable information and fakes is summarized. Measures to combat fakes and misinformation are proposed. The directions of the improvements of countering fakes in the domestic media space have been identified.*

***Keywords:** threat, propaganda, misinformation, mass media, fakes, account, illegal content, national security, destructive activity, hybrid war.*

***Аннотация.** Рассмотрены понятие и виды фейков. Определены основы и способы обнаружения фейков и дезинформации на примерах стран ЕС. Проанализирован опыт отдельных стран ЕС в сфере противодействия фейкам и дезинформации. Обобщена практика отдельных стран мира в отношении криминализации распространения недостоверной информации и фейков. Предложены мероприятия по борьбе с фейками и дезинформацией. Определены направления усовершенствования противодействия фейкам в отечественном информационном пространстве.*

***Ключевые слова:** угроза, пропаганда, дезинформация, средства массовой информации, фейк, аккаунт, противоправный контент, национальная безопасность, деструктивная деятельность, гибридная война.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах машина російської пропаганди шаленими темпами поширюється навколо світу. Останнім часом спостерігаються значні зусилля боку закордонних, у т.ч. структур РФ, для дискредитації діючої в Україні влади. З цією метою поширюється тенденційна і неправдива інформація за допомогою широкого спектру засобів інформаційного впливу. Сприяють поширенню негативної інформації та збору натовпів новітні засоби комунікації, насамперед соціальні мережі Інтернет. Активно поширюється деструктивна інформація фейкового характеру, спрямована на інспірування екстремістських дій, поєднаних з розпалюванням національної чи расової ворожнечі, поширення проявів ксенофобії, расизму та антисемітизму, що може стати причиною масових заворушень, вчинення злочинів проти основ національної безпеки держави і спричинити шкоду міжнародному авторитету будь-якої країни світу. Дезінформація сьогодні поширюється в “індустріальних масштабах”, і значний внесок в

це робить Росія. Тактика дезінформації постійно урізноманітнюється. Невипадково держава-агресор на постійній основі здійснює через свої або лояльні до РФ інформаційні ресурси заходи з дискредитації діяльності органів державної влади, а також проведення антиукраїнських інформаційних акцій. За таких умов висвітлення кращих практик зарубіжного досвіду у сфері боротьби з фейками та дезінформацією є актуальним та своєчасним в сучасних умовах.

Результати аналізу наукових публікацій. Окремі аспекти запобігання поширенню деструктивної інформації, пропаганди, дезінформації та маніпулювання свідомістю людини досліджували у своїх наукових працях: Б. Андрушків [1] В. Гурковський [2], М. Гребенюк [3], І. Кост [4], Р. Черниш [5], В. Брижко [6] та інші фахівці. Проте останні здобутки зарубіжного досвіду у площині законодавчого забезпечення протидії фейкам та дезінформації, які активно поширює держава-агресор, ці науковці не розглядали, що зумовлює актуальність цієї публікації.

Метою статті є висвітлення кращих сучасних зарубіжних практик запобігання поширенню фейків та дезінформації в умовах масштабних гібридних загроз російського походження.

Виклад основного матеріалу. Термін “фейк” (англ. – *fake*) має багато значень. Досить часто фейком називають недостовірну або неправдиву інформацію чи інформацію, яка не відповідає дійсності. Фейк – це підробка, фальшивка, яка поширюється спільно для того, щоб дезорієнтувати та дезінформувати аудиторію. Загалом термін “фейкові новини” зарубіжні законодавства тлумачать як повністю або частково вигадану інформацію про суспільні події, явища, інформацію про певних публічних осіб, яка подається у засобах масової інформації (далі – ЗМІ) під виглядом справжніх журналістських матеріалів.

Головна мета фейкових повідомлень як інструментарію інформаційної війни – посіяти сумніви й переконати аудиторію в правдивості поданої інформації.

Завдання поширення фейку полягає у тому, щоб: дезінформувати цільову аудиторію; пропагувати власне бачення, політику чи позицію; викликати агресію; похитнути позицію та переконання певного індивідуума та змусити його засумніватися; посіяти паніку та панічні настрої, невпевненість у завтрашньому дні; змінити уставлену думку аудиторії; спонукати до певної дії, активності; зацікавити аудиторію або переконати її за допомогою вигаданих фактів; залякати аудиторію тощо.

За методом поширення розрізняють масмедійні фейки (які створюють спеціально для ЗМІ і через них поширюються) і мережеві чутки (коли поширюють чийсь вигадку через соціальні мережі).

За формою фейкова інформація може бути фотофейком, відеофейком і фейковим журналістським матеріалом.

Фейкову інформацію у соціальних мережах можна умовно поділити на декілька типів, залежно від їхнього завдання: фейки, які сіють паніку серед людей; фейки, які розпалюють міжнаціональну (расову, релігійну чи соціальну) ворожнечу, ксенофобію; фейки, які поширюють хибні думки, для того, щоб заплутати аудиторію; фейки, які маніпулюють свідомістю; фейки, які рекламують когось або щось; фейки, які приносять прибутки від їхнього поширення (жовта преса); фейки, які заплямують чийсь репутацію; фейки, які мають розважальних характер.

Чисельні приклади маніпуляції фактами, дезінформація та фейки, які поширюються усіма можливими способами та засобами, хакерські атаки та сайти органів державної влади і втручання в електронні виборчі системи стали предметом обговорення не лише світових ЗМІ, а також й політичного керівництва США та ЄС.

Таким чином, західні суспільства почали не тільки викривати пропагандистські вкидання та фейки з боку РФ, а й визнали необхідність визначення правових засад протидії деструктивному впливу держави-агресора й почали створювати відповідні інституції та ухвалювати відповідні законодавчі ініціативи. Поширення чуток та неправдивої інформації на широкий загал у сучасному світі стало не лише буденністю, а й загрозливою реальністю, яка може заподіяти серйозну шкоду різним інтересам суспільства, людини та держави. Російська Федерація активно розвиває свої спроможності в цьому напрямку. В Європі вже неодноразово заявляли, що Кремль займається маніпуляціями, диверсіями й проводить різні операції в інформаційній площині для того, щоб дестабілізувати ситуацію в ЄС та США.

В ЄС з метою виявлення фейків та дезінформації, координації зусиль для її викриття була утворена структура “East StratCom Task Force”. Цей інструмент допоміг краще зрозуміти тактику і техніку державних і недержавних гравців в сфері дезінформації і починати діяти проактивно.

Слід вказати, що країни Балтії визнані світовою спільнотою лідерами серед країн ЄС у сфері боротьби зі спробами втручання в їхню внутрішню політику та кампаніями з дезінформації, розгорнутими РФ. Ці країни постійно стикаються з кремлівською пропагандою і були вимушені їй протистояти. Однією з таких країн є Литва, чия ситуація на інформаційному полі дуже схожа з тією, що склалася у нашій державі. Росія за допомогою так званих “активних засобів” намагається похитнути державність Литви та скомпрометувати будь-які прояви протистояння їй. Кремлівські пропагандисти відхрещуються як від окупації Литви, так й окупації інших держав Балтії.

Серед визначальних чинників, які дозволили країнам Балтії, стати прикладом для інших держав, є розробка низки стратегічних документів (на рівні урядів), планів боротьби з поширенням фейків та дезінформації, а також масштабне фінансування протидії російській пропаганді та розповсюдженню фейкових новин. Так, наприклад, через підконтрольні Росії ЗМІ поширювалася тенденційна інформація про поширення актів антисемітизму та ксенофобії в Литві. Там такі матеріали ніхто всерйоз не сприйняв. Проте коли вони продублювались в медіа інших країн, зокрема в ізраїльській пресі, Литва відчула на собі потужний тиск.

У звіті з національної кібербезпеки, опублікованому Міністерством оборони Литви за 2020 рік, основним джерелом дезінформації у країні визнані ЗМІ, які “контрольовані кремлівським режимом”. Зокрема вказується на зростання складних проросійських кібератак. Йдеться не лише про технологічний рівень, а й про особливості поширювального контенту. Подібний контент формує імідж Литви як ненадійної та ворожої держави, розпалює національну ненависть та ворожнечу. При цьому автори не соромляться поширювати фальсифікації, маніпулювати перекрученими фактами, спотворювати зміст заяв чи коментарів публічних осіб, можливостями здійснення відеомонтажу та виготовлення продукції “під прикриттям” інших осіб та установ. З метою протидії такому тиску новинні медіа Литви об’єднуються, намагаючись спільно протистояти російським фейкам. Адже суть цих фейків полягає в тому, що навиворіт перекручується зміст того, що ти бачиш і з чим здійснюється боротьба. Стратегія великої брехні працює, оскільки під час війни, пандемії, кризи брехня стає ефективною, а на цьому фоні системна робота зі спростування дезінформації – заходи постфактум, які не вирішують проблему, що склалася.

На жаль, на розвінчування фейків потрібно набагато більше часу, ніж на їх створення. Шалена швидкість, з якою неправдива інформація поширюється в світі, вражає. Розвиток Інтернету тільки сприяє її активному поширенню, хоча структура та

принципи відпрацьовані ще десятиріччя тому. Наразі створення фейків є питанням не стільки технологій, хоча можна підробити й фото і навіть відео, скільки своєрідним видом творчості. Фейки сьогодні найсерйозніша загроза для сучасних журналістів, якій вони мають протистояти. Маючи швидкий доступ до великого обсягу інформації, громадяни Литви її практично не аналізують. Більш того, динамічно зростає кількість людей, які нівелюють значення інформаційних ресурсів. Кожного року в Литві з'являється новий телеканал, який має свій сайт та транслює інформацію у вигідному йому ракурсі.

У Франції в листопаді 2018 року Національна Асамблея ухвалила Закон у сфері боротьби з інформаційними маніпуляціями, який наділяє національний регулятор широкими повноваженнями щодо припинення поширення каналами або соціальними мережами дезінформації без рішення суду у випадку, коли є підозра, що вони впливають на свідомість суспільства. Під дію цього Закону також підпали російські пропагандистські канали, які транслюються на території Франції. Національний регулятор (Вища аудіовізуальна рада Франції) під час виборчої кампанії зможе призупиняти і навіть відкликати ліцензії мовників, що зазнають іноземного впливу, якщо регулятор вважатиме, що це ЗМІ поширює фейкову інформацію. Інтернет-платформи та соціальні мережі протягом виборчої кампанії будуть змушені розкривати особи рекламодавців і суми сплачених ними коштів за поширення контенту. Передбачено прискорену процедуру розгляду в суді питань про припинення вірусного поширення неправдивих новин у період виборчої кампанії.

26 вересня 2018 року у Німеччині опубліковано Кодекс практик протидії дезінформації в мережі Інтернет. Цей Кодекс являє собою перелік зобов'язань, які платформи та асоціації, що представляють рекламодавців та рекламну галузь, добровільно застосовують для боротьби з дезінформацією та пропагандою.

У грудні 2018 року Великобританія та Польща домовилися про створення спільного підрозділу для протидії російській дезінформації, проведення щорічних консультацій з метою мінімізації ворожої діяльності Москви у медіа сфері. У Великобританії Парламентський комітет розробив та схвалив Закон з протидії фейкам.

В Італії теж планується вирішувати проблему поширення фейкової інформації в соцмережах.

В державах-членах ЄС розпочали активно розроблятися саме правові механізми протидії поширенню фейкової інформації [5, с. 126]. Вже більшість держав-членів ЄС переймаються питаннями законодавчого регулювання відповідальності за дифамацію у медіа. Типовими законодавчими механізмами боротьби з фейками та дезінформацією вважаються: проведення моніторингу соціальних медіа; залучення громадських організацій для викриття фейків; інформування про виявлену фейкову інформацію; притягнення до відповідальності осіб, які виготовили або поширювали таку інформацію; підвищення рівня медіаграмотності усіх категорій населення тощо.

Аналіз законодавства ЄС щодо боротьби з фейками надає змогу констатувати, що посилення такої боротьби в інформаційній сфері та протидія поширенню деструктивної та недостовірної інформації залишаються прерогативою цивільного законодавства – мова не йде про “криміналізацію” поширення фейків. У той же час Європейська Комісія запровадила жорсткі санкції проти суб'єктів, які поширюють дезінформацію, а також наполягатиме на більш жорсткому механізмі нагляду за онлайн-платформами. Підставами для цього стала доповідь оперативної групи зі стратегічних комунікацій EastStratCom, що відстежує дезінформацію з боку Росії. Група виявила понад 500 випадків прокремлівської дезінформації щодо CoVID-19 за рік і понад 10 тисяч

прикладів прокремлівської дезінформації з моменту початку моніторингу в 2015 році. У 2021 році під санкції потрапили РФ та КНР через поширення фейків.

Одночасно з вказаним, є країни які запровадили кримінальну відповідальність за поширення недостовірної інформації та фейків. Так, у Малайзії діє Закон про протидію фейковим новинам, яким передбачається покарання у виді позбавлення волі на строк до шести років і \$123 тис. штрафу за поширення і створення новин, інформації, даних або доповідей, помилкових повністю або частково. Цей Закон поширюється не тільки на фізичних осіб, а також й на провайдерів. При цьому під дію Закону також підпадають не тільки громадяни, а й публікації, які створюються в інших країнах за участю малайзійців. Правозастосовна практика містить приклади притягнення до кримінальної відповідальності громадян, які через Інтернет критикували процес виборів у країні.

Парламент Сінгапуру схвалив Закон, спрямований на боротьбу з фейковими новинами. Законом передбачено кримінальну відповідальність за умисне поширення фейкової інформації у вигляді позбавлення волі строком на 10 років і накладання штрафу у розмірі до 1 млн. сінгапурських доларів. Також відповідно до Закону державні органи можуть зажадати внесення винною особою правок або видалення контенту. Крім того, органам державної влади надається право блокувати сайти, які поширюють недостовірну суспільно значиму інформацію.

Кримінальний кодекс Казахстану було доповнено статтею 274 “Поширення завідомо неправдивої інформації”, яка передбачає санкцію позбавлення волі до 7 років. Під істотною шкодою розуміється: порушення конституційних прав та свобод людини й громадянина, порушення штатної роботи організацій та установ, державних органів, провокування зриву важливих військових заходів, боездатності військових частин тощо. Обтяжуючими обставинами є: поширення подібної інформації групою осіб або з використанням службового становища, що спричинило великі збитки, або з використанням мережі Інтернет чи ЗМІ. При цьому наслідки не є обов’язковою ознакою даного складу злочину.

В Єгипті діє Закон, який надає владі цієї країни право блокувати аккаунти в соціальних мережах та притягувати до відповідальності журналістів за поширення фейкових новин. Відповідно до цього законодавчого акта користувачі соціальних мереж, які мають понад 5 тис. передплатників, уважаються окремими ЗМІ і можуть піддаватися кримінальному переслідуванню за поширення неправдивих новин, фейків, підбурювання до протестних настроїв та іншої протиправної поведінки. Контролювати дотримання вимог закону і проводити оцінку контенту має парламент Єгипту.

У тоталітарних країнах світу регулювання соціальних мереж і боротьба з фейками – дуже “тонке” питання, яке може бути розцінено як обмеження свободи слова та розправу з політичними опонентами.

Висновки.

У світі існує два підходи до сфери відповідальності за поширення фейкової інформації. Перший (європейський) передбачає цивільно-правове врегулювання відповідальності за дифамацію у медіа та відповідальність за поширення фейків. Другий – кримінальне переслідування за поширення такої деструктивної інформації як приватних осіб, так і ЗМІ.

Загальновідомим є той факт, що будь-яка, навіть позитивна фейкова інформація в результаті має негативний вплив та є загрозливим явищем у медіа просторі. За таких умов, РФ активно використовує пропаганду та фейки як провідний інструмент своєї зовнішньої політики з метою негативного та деструктивного впливу на політику інших країн світу.

Взагалі дезінформація визначається різноманітними фейками, які поширюються державою-агресором з метою повалення конституційного ладу в Україні. Як вважаємо, для України позитивним аспектом є те, що внаслідок заборони російських джерел дезінформації – соцмереж, Інтернет-серверів, телеканалів – рівень довіри до російського ТБ серед українців зменшився.

Сьогодні дуже складно протидіяти кремлівській пропаганді та дезінформації внаслідок засиль проросійських лобі у різних сферах інформаційної життєдіяльності, зокрема у державах-членах ЄС. Разом з цим у провідних державах світу здійснюються подальші пошуки нормативних механізмів протидії фейкам, дифамації у соціальних медіа.

Що стосується боротьби з поширенням дезінформації, необхідно чітко розрізняти різні типи феномену фейкових новин: політичну пропаганду, журналістські помилки, сатиру, вигадані новини з метою економічної вигоди. Проте універсальних рецептів боротьби з фейками досі не існує. Загальновизнаним залишається орієнтація на те, що еталоном захисту від деструктивної пропаганди та маніпуляції свідомістю людини є передусім міцність демократичних традицій кожного суспільства.

Одним з можливих варіантів протидії цьому явищу може бути блокування таких фейків. Водночас, щоб застосовувати такий серйозний важіль, необхідно науково дослідити та розробити критерії визначення дезінформаційного впливу.

У 2021 році Міністерство культури та інформаційної політики України визначило два ключові пріоритети своєї роботи у сфері інформаційної політики та безпеки: посилення протидії дезінформації та проект з медіаграмотності. Навчання та просвіта користувачів на предмет того, як дезінформація працює, на що фейки спрямовані, яким чином відбувається маніпуляція – це є значно важливіше, ніж безпосереднє спростування конкретних фейків. З точки зору медіаграмотності важливі питання полягають у тому, яким чином розуміти роль медіа, як вони працюють, чому медіа можуть говорити неправду з поширенням цієї інформації на різні цільові аудиторії.

Україні доцільно на системній основі впроваджувати комплекс заходів з попередження негативної діяльності окремих закордонних інформаційних структур, медійних та навколо медійних організацій, провайдерів програмних послуг (РФ, Республіка Польща, Угорщина, Румунія), які намагаються сформувати механізми впливу на суспільно-політичну ситуацію в Україні шляхом створення позицій в інформаційному просторі держави, використання вітчизняних ЗМІ, мережі Інтернет, видавничо-поліграфічної та рекламної галузей, власних інформаційних можливостей для здійснення антиукраїнських інформаційних акцій, інспірування в середовищі національних меншин автономістських та сепаратистських настроїв, поширення деструктивної інформації в інтересах іноземних держав. Також необхідним є своєчасне виявлення, недопущення та припинення, у т.ч. шляхом проведення заходів профілактичного характеру, підготовки та поширення у вітчизняних ЗМІ, друкованих виданнях, мережі Інтернет (видання, соціальні мережі, блогосфера) інформаційних матеріалів, поліграфічної продукції із закликами до вчинення терористичних актів, насильницької зміни чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, порушення територіальної цілісності, а також закликів, які розпалюють національну, расову чи релігійну ворожнечу, пропагують ідеї расизму, ксенофобії та екстремізму або інші протиправні діяння.

З метою нівелювання факторів негативного інформаційного впливу на формування суспільної думки і масової свідомості доцільно впроваджувати заходи з попередження та мінімізації наслідків вірогідних деструктивних процесів у державі, спричинених негативною інформаційною діяльністю окремих представників вітчизняних навколо

медійних громадських організацій, мас-медійних структур, журналістських професійних спілок та рухів, запобігання їх впливу на розвиток суспільно-політичної, соціально-економічної, етноконфесійної ситуації в державі, особливо напередодні та під час проведення в Україні суспільно важливих заходів, одним з найбільш важливих з яких є святкування 30-річчя незалежності України.

Використана література

1. Андрушків Б., Кирич Н., Погайдак О., Гагалюк О. Культосвітня компонента в сфері управління як засіб попередження вульгаризму у взаємовідносинах та поширення фейків в ЗМІ або важелі посилення економічної безпеки в державі. *Вісник економічної науки України*. 2019. № 2 (37). С. 214-222.
2. Гурковський В. Механізми використання дезінформації в умовах російської гібридної агресії. *Освіта регіону*. URL: <http://social-science.com.ua/article/1393>.
3. Гребенюк М.В., Леонов Б.Д. Проблеми протидії поширенню деструктивної пропаганди та дезінформації напередодні виборів: аналіз досвіду ЄС. *Правова інформатика*. № 2(29)/2019. С. 82-89.
4. Кост І. Російська пропаганда в Україні як інформаційна складова конфлікту. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3332/3010
5. Черниш Р. Правовий досвід країн європейського союзу у сфері протидії поширенню фейкової інформації. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 123-128.
6. Брижко В.М. Маніпулювання свідомістю (в кн.: “е-боротьба в інформаційних війнах та інформаційне право”: монографія; за ред. члена-кореспондента АПрН України, д.е.н., професора М. Швеця. Київ: НДЦПІ АПрН України, 2007 р. 236 с. С. 41-82).

~~~~~ * * * ~~~~~